

نگاهی گذرا به کتاب

«پرستشگاه‌های ادیان آسمانی در قرآن و حدیث»

فرزین حبیب‌زاده^۱

چکیده

پرستشگاه‌ها اماکن مقدّس مذهبی و محلّ اجتماع پیروان ادیان هستند. بخش بزرگی از آنچه به امور دینی فردی و اجتماعی شخص و اعتقادات و مناسک مذهبی ارتباط پیدا می‌کند با این اماکن پیوند خورده است. همچنین بسیاری از پرستشگاه‌ها مراکز علم و فرهنگ، پایگاه سیاسی و نظامی، محل تبلیغ و اموری از این قبیل نیز بوده‌اند. در قرآن کریم، با تعبیر گوناگون از پرستشگاه‌های ادیان اسلام، مسیحیت و یهودیت سخن به میان آمده که گاهی مقصود، پرستشگاه به طور عموم است و احکام و خصوصیات آن، همهّ ادیان مذکور را شامل می‌شود، مانند واژه «بیت» و «محراب»؛ گاهی نیز از اماکن مذهبی و معابد هر یک از این ادیان با عناوین خاصّی نظیر بیع، صومعه، صلوات و مساجد نام برده شده است. روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) در موضوع پرستشگاه، اغلب در جهت تبیین آیات مرتبط با این موضوع، به ویژه دربارهّ مساجد اسلامی و آداب و احکام آن است. اثر پیش رو در اصل، پایان‌نامه نگارنده در دانشگاه علامه طباطبائی بود و سپس از سوی نشر جهاد دانشگاهی به شکل کتاب، چاپ شد. در نگاشته حاضر، چکیده و گزارشی از این کتاب ارائه می‌شود. در این کتاب با بهره‌گیری از قرآن و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) و با نگاه تطبیقی به عهد قدیم و جدید، نظر مهم‌ترین و اصلی‌ترین منبع و مرجع استنباط احکام الهی یعنی قرآن و حدیث را در موضوع پرستشگاه‌های ادیان، مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهد. در این پژوهش ضمن واژه‌شناسی و مفهوم‌شناسی مصطلحات مرتبط، به توصیف پرستشگاه پرداخته و در ذیل برخی از مباحث، دیدگاه‌های دیگران مطرح کرده است. بررسی‌های این تحقیق نشان می‌دهد که قرآن کریم، با یادکرد مثبت از پرستشگاه‌های ادیان ابراهیمی، هرگونه تعرّض به این اماکن و ممانعت از آن را منع می‌کند. همچنین ساختن مسجد بر مزار بزرگان دین و انبیای الهی و عبادت و نمازخواندن در جوار مزار ایشان، امری پسندیده

۱. دانشجوی دکتری علوم قرآن و حدیث دانشگاه بین‌المللی مذاهب اسلامی تهران. (f.habibzadeh@mazaheh.ac.ir)

به شمار رفته و در طول تاریخ اسلام، این نوع از احترام و بزرگداشت بزرگان و شخصیت‌های دینی و مذهبی از شعائر الهی به حساب آمده است.

واژگان کلیدی

اماکن مقدّس، مسجد، صومعه، بیع، صلوات، ادیان الهی، عهد قدیم و جدید، معارف قرآن و حدیث

پیشگفتار

پرستشگاه‌ها محلّ گردهمایی متدینان هر دین جهت برگزاری مناسک و اعمال عبادی بوده و کارکردهای دیگری از جمله پرداختن به مسائل علمی، اجتماعی و سیاسی نیز دارد. این مکان‌های مقدّس در هر دین، اصلی‌ترین و مهم‌ترین محل برای تجمع پیروان آن دین و نماد همبستگی ایشان است. همچنین پرستشگاه‌ها بخشی از هویت فرهنگی و تاریخی ملّت‌ها محسوب می‌شود.

در میان پرستشگاه‌های ادیان مختلف، مسجد قداست و ویژگی خاصی دارد. ارتباط تنگاتنگ مردم با مسجد نسبت به اماکن دینی ادیان دیگر مشاهده نمی‌شود. در اسلام، توصیه بر ارتباط مستمر میان مسجد و مردم است، از این رو در جامعه اسلامی، مساجد در مراکز شهرها و اغلب، نزدیک و در دسترس مردم شکل گرفته‌اند. اما در سایر ادیان، ارتباط مردم با اماکن مقدّس بسیار کم است؛ گاهی هفته‌ای یکبار و گاهی چند هفته یکبار. در برخی ادیان، مانند دین بودایی، صومعه‌ها و معابد در نقاط دور دست، صعب العبور و مشرف به پرتگاه‌ها ساخته شده تا تنها افراد خالص و معتقد، به سمت آنها جذب شوند. از نظر آنها راهبان در این صومعه‌های دور و خلوت، به خدا نزدیک‌تر خواهند بود.

از آن جا که بنا به فرموده قرآن کریم، پرستشگاه‌ها مهم‌ترین مکان مقدّس و محلّ ذکر نام خداوند است، خدای سبحان خود وظیفه حفاظت و صیانت از آن را بر عهده گرفته است.^۲ یکی از نشانه‌های اهمّیت مکان مقدّس، آن است که وقتی موسی علیه السلام وارد وادی طور می‌شود، وحی می‌رسد که در آستانه وادی مقدّس هستی و باید کفش‌های خود را از پا بیرون کنی.^۳

سخن از لزوم تعظیم و بزرگداشت پرستشگاه‌های ادیان، منحصر به آیات قرآن نیست. روایاتی که از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام درباره پرستشگاه‌ها، اعم از مساجد، به دست رسیده، حاکی از قداست این اماکن و در جهت تمجید و تکریم آنهاست. در بسیاری از این

۲. حج، ۴۰.

۳. طه، ۱۲؛ کتاب خروج، فصل ۳، آیه ۵.

روایات، به آداب و احکام مرتبط با پرستشگاه‌های اسلامی یعنی مساجد و مسائلی از قبیل حرمت و قداست مساجد، عمران و آبادی آنها، همسایگی و آداب ورود، منهیات مساجد (نهی از خرید و فروش، نهی از لغو، نهی از خوابیدن و ...) پرداخته شده است. همچنین از نقش‌های گوناگون مساجد در جامعه اسلامی، از جمله برگزاری مناسک و فرایض دینی، جایگاه فعالیت‌های آموزشی و علمی، پایگاه سیاسی، قضایی و اقتصادی، پایگاه جهاد و نهضت و اموری از ین قبیل، سخن رفته است.

پرسش‌هایی که ذهن را به اندیشه وا می‌دارد این است که با توجه به یادکرد مثبت همه ادیان الهی نسبت به پرستشگاه، چه چیزی سبب این تقدس و اهمیت شده است؟ همچنین در مقام مقایسه میان پرستشگاه‌های ادیان، علت برتری برخی از آنها چیست؟ اشتراکات و افتراقات آنها در قوانین و احکام چیست؟ متون مقدس ادیان آسمانی از خصوصیات و احکام پرستشگاه‌ها چه گفته‌اند؟

در تحلیل و دسته‌بندی موضوعات مرتبط با این کتاب، در آغاز، از آیات قرآن بهره برده شده و پس از آن به سخنان اهل بیت (علیهم‌السلام) مراجعه شده است. همچنین گاهی مطلبی درباره پرستشگاه و مسجد در عبارات معصومان (علیهم‌السلام) یافت می‌شود که در قرآن، ظاهراً اشاره‌ای به آن نشده است؛ این قبیل از سخنان اهل بیت (علیهم‌السلام) برای توضیح و دسته‌بندی مطالب مورد استناد قرار گرفته است. محدوده این پژوهش، ادیان آسمانی است. هرچند در قرآن کریم از معابد ادیان توحیدی دیگر نظیر یهودیت و مسیحیت یاد شده، ولی در برخی موارد به کتب این ادیان (یهودیت و مسیحیت) نیز مراجعه شده تا با ملاحظه تفاوت‌ها و شباهت‌ها، بتوان به شناختی دقیق‌تر و کامل‌تری دست پیدا کرد. بنابراین چون هدف اصلی این اثر، دستیابی به دیدگاه قرآن در مورد پرستشگاه‌های ادیان مذکور در قرآن است، استخراج مفاهیم، در وهله نخست، از قرآن کریم و سپس عهدین (جدید و قدیم) خواهد بود، چراکه کتب مقدس ادیان، بهترین راه شناخت ادیان در امور مختلف است. پس از آن، به اقتضای موضوع و در مواردی که یاری‌گر مباحث بوده، از روایات پیامبر اکرم (صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم) و امامان معصوم (علیهم‌السلام) بهره برده شده است.

کتاب پرستشگاه‌های ادیان آسمانی در قرآن و حدیث، برگرفته از پایان‌نامه نگارنده با راهنمایی آقای عباس اشرفی و مشاوره آقای علی شریفی است که در دانشگاه علامه طباطبایی با داوری آقای روح الله محمدعلی‌نژاد عمران، دفاع و پذیرفته شد. در کتاب یادشده به اقتضای موضوع، تغییرات و اضافاتی چند در برخی فصل‌ها صورت گرفته و پس

از داوری مجدد، توسط انتشارات جهاد دانشگاهی واحد علامه طباطبایی تهران در قطع رقیعی با ۳۹۴ صفحه به چاپ رسید.

روش تحقیق در این اثر، توصیفی - تحلیلی و پس از آن، مقایسه‌ای است؛ به این صورت که نخست به توصیف و دسته‌بندی موضوعات مرتبط و تحلیل مباحث پرداخته شده و پس از آن در مقام مقایسه و چگونگی آن برآمده است. شیوه گردآوری اطلاعات، کتابخانه‌ای است. حتی الامکان، به همه منابع نوشتاری مرتبط و در دسترس از جمله کتاب‌ها، دایرة المعارف‌ها، مقالات، پایان‌نامه‌ها و طرح‌های پژوهشی مراجعه شده است. در تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش‌های معناشناسی تاریخی، معناشناسی توصیفی و تفسیر موضوعی (تحقیق موضوعی) بهره برده شده است.

اهمیت موضوع کتاب

محتوای آیاتی نظیر آیه چهارم سوره حج، آیه دوازدهم سوره طه و همچنین سفر خروج، باب سوم فراز پنجم، حاکی از تقدس اماکن دینی و لزوم حفظ و احترام آنهاست. آنچه از پرستشگاه‌های ادیان (مساجد، صلوات، بیع و صوامع) در قرآن یاد شده، در اموری همچون کارکردها و آداب با یکدیگر اشتراک دارند. مهم‌ترین وجه مشترک آنها طبق قرآن کریم^۴ و عهد قدیم^۵ این است که در آنها تنها نام خداوند برده می‌شود و از این رو همواره باید مورد احترام قرار گیرند. برخی از وجوه اهمیت موضوع را می‌توان چنین بیان کرد:

- پرداختن به مقولات مشترک ادیان ابراهیمی همانند پرستشگاه، راهکاری برای همدلی و همزیستی جامعه مؤمنان و مسیری مناسب برای گفت و گوی بین‌الادیانی در برابر جبهه کفر و الحاد است.
- دانستن آداب و احکام پرستشگاه‌ها، موجب می‌شود بخشی از اسباب برتری هر یک از آنها نسبت به دیگری روشن شود.
- امروزه کارکرد برخی از پرستشگاه‌ها در عرصه‌های مختلف اعم از مذهبی، فرهنگی، علمی، اجتماعی، سیاسی و ... کاهش یافته است. پرداختن به این موضوع زمینه را برای تلاش جهت حل این مشکل فراهم می‌کند.
- همه ادیان دارای اشتراکاتی هستند و بسیاری از مردم و دین‌پروهان جویای نقاط اشتراک ادیان هستند. با مطالعه و ترویج مشترکات پرستشگاه‌ها، زمینه تقرب ادیان و تقویت باورهای مشترک فراهم می‌شود.

۴. حج، ۴۰؛ جن، ۱۸.

۵. کتاب لاویان، فصل ۱۹، آیه ۳۰ و فصل ۲۶، آیه ۲.

- شناخت احکام، آداب و خصوصیات پرستشگاه‌ها برای هر فرد متدین ضروری است. این شناخت به او کمک می‌کند تا از این مکان‌های مقدس بهره بهتری ببرد.

- حمایت از اماکن مقدس در حقوق بشردوستانه بین المللی مورد توجه قرار گرفته است. قرآن کریم با نام‌بردن از اماکن مقدس ادیان توحیدی، تعرض به آنها را ممنوع شمرده است. تبیین دیدگاه قرآن کریم در این موضوع، زمینه گرایش به قرآن را در میان پیروان ادیان دیگر فراهم کرده و می‌تواند از تدروی برخی از مسلمانان در تخریب و تعرض به اماکن مقدس ادیان دیگر که بهره‌ای جز ایجاد دشمنی و نفرت ندارد، جلوگیری کند.

پیشینه آثار مرتبط با کتاب

با جست و جو در کتابخانه‌های معتبر و موتورهای جست و جو و بررسی منابع گوناگون، روشن می‌شود که در موضوع پرستشگاه‌های ادیان الهی از دیدگاه قرآن و اهل بیت (علیهم‌السلام) و مقایسه این اماکن در ادیان مختلف، تحقیقی مستقل صورت نگرفته است. تنها برخی از نویسندگان، بخشی از کتاب یا مقاله خویش را به این موضوع اختصاص داده‌اند. در ادامه توضیح مختصری از مطالب این کتب و مقالات ذکر می‌شود تا ضمن شناخت آنها، وجه تمایزشان با اثر حاضر روشن شود.

- قرآن و کتاب مقدس: درون‌مایه‌های مشترک، نوشته خانم دُنیز ماسون، ترجمه فاطمه سادات تهامی.^۶ در پنج دفتر تنظیم شده و هر دفتر، شامل چند بخش است. مؤلف در بخش «نخستین ظهور جماعت: تجمع، مکان مقدس» در سیزده صفحه، از مفهوم مکان مقدس در سنت‌های یهودی، مسیحی و اسلامی سخن گفته است. سپس پیشینه شکل‌گیری مکان مقدس با توجه به اطلاعاتی از عهد قدیم ذکر می‌شود. پس از آن درباره ساختمان‌های دینی مسیحی و قداست و برخی از احکام آن سخن رفته است. قسمت پایانی این بخش، مشتمل بر معرفی مکان مقدس در دین اسلام با توجه به آیات مبارک قرآن کریم است. در این قسمت، مؤلف به واژه‌ها و مصطلحاتی از جمله مکه، اُم‌القری، بیت‌المحرم، البیت الحرام، المسجد الحرام و المسجد الاقصی اشاره کرده و در آخر به احکام و مقررات مکان مقدس در سنت اسلامی و برخی اشتراکات و ویژگی‌هایی آن با سنت‌های یهودی و مسیحی اشاره شده است.

۶. تهران، نشر سهروردی، ۱۳۸۵ ش.

ویژگی اصلی و مهم این کتاب، اختصار آن در معرفی مکان مقدس بر طبق متون مقدس هر یک از ادیان و ذکر برخی تشابهات و یکسانی‌ها در مورد آداب و رسوم است. به عنوان نمونه، مؤلف پوشانده شدن کعبه با پرده‌ای که کسوه نام گرفته را یادآور خیمه عهد در سنت یهودی دانسته و همچنین اشاره می‌کند که در معبد اورشلیم، حوضی برای غسل و شست و شو وجود داشت و در محوطه مقدس مکه نیز چاه زمزم قرار دارد که در سنت اسلامی یادآور رخدادی در زندگی هاجر و اسماعیل است.

- باورها و آیین‌های یهودی، نوشته آلن آترمن، ترجمه حمید رضا فرزین.^۷ این کتاب شامل چهارده فصل است که فصل دوازدهم آن با عنوان «کنیسا، خانه و جماعت یهودی»، به معرفی اماکن مذهبی یا پرستشگاه‌های یهود اختصاص دارد. مؤلف در آغاز به ویژگی‌های ظاهری و معرفی ساختمان کنیسا پرداخته و پس از آن به برخی احکام و کارکردهای عبادی، آموزشی، اجتماعی، ورزشی و ... انواع کنیسا اشاره می‌کند. در ادامه به خانه یهودی و نحوه عبادات و احکام در آنها پرداخته شده است.

- عبادات در ادیان توحیدی: یهودیت، مسیحی، زرتشتی و اسلام، نوشته عباس اشرفی.^۸ فصل دوم این کتاب به عبادتگاه‌ها در ادیان توحیدی اختصاص دارد. مؤلف در این فصل چهار صفحه‌ای، ابتدا با استفاده از متون مقدس هر دین، به مفهوم عبادتگاه‌ها در هر یک از ادیان توحیدی می‌پردازد. در قسمت دوم این بخش (عبادتگاه در مسیحیت) ضمن اشاره به مکان عبادت در دین مسیحی، از ماهیت کلیسا و وظایف و شرایط ورود به این مکان از جمله تعمید سخن رفته است. بخش عبادتگاه در زرتشت (اوستا) با تاریخچه‌ای از نیایشگاه در دین زرتشتی آغاز می‌شود و در ادامه به معرفی نیایشگاه‌های زرتشتیان از جمله آذرکده، پیر هریشت، سیتی پیر و پیر سبز پرداخته شده است. در بخش چهارم که محور بحث درباره عبادتگاه در اسلام (قرآن) است از مسجد و انواع آن (بناشده بر پایه نفاق و تفرقه و بناشده بر پایه تقوا و اتحاد) سخن رفته است. سپس از مسجد الحرام (کعبه) و احکام خاص آن بحث می‌شود. بخش پایانی این فصل، مقایسه میان عبادتگاه‌های ادیان توحیدی است که در واقع به عنوان نتیجه چهار بخش پیشین و چکیده‌ای از آنهاست.

۷. قم، دانشگاه ادیان و مذاهب، چاپ سوم، ۱۳۹۳ ش.

۸. تهران، ترنه، ۱۳۹۵ ش.

هر سه کتاب معرفی شده ضمن اینکه دارای ویژگی‌های منحصر به فردی هستند، اما از جهاتی می‌توانند با موضوع اثر حاضر متفاوت باشند. کتاب نخست (قرآن و کتاب مقدس: درون‌مایه‌های مشترک) و کتاب دوم (باورها و آیین‌های یهودی) بخشی از مطالب را به موضوع پرستشگاه و اماکن مقدس اختصاص داده‌اند. افزون بر این، چون در کتاب نخست به مطالب و موضوعات مشترک و گوناگون در سه دین یهود، مسیحیت و اسلام پرداخته شده، فرصت برای تفصیل هر یک از موضوعات وجود نداشته است، به همین جهت موضوع مکان مقدس در این کتاب از حدّ یک مقاله فراتر نمی‌رود. اما کتاب دوم، تنها به کنیسه و اماکن مقدس یهود پرداخته است و هیچگونه اشاره‌ای به اماکن مقدس در مسیحیت و اسلام و وجوه تمایز و تشابه آنها نمی‌کند. همچنین در این کتاب، هیچ‌گونه ارجاعی به آیات و روایات در موضوع مورد نظر صورت نگرفته است.

کتاب آخر (عبادات در ادیان توحیدی) در دسته‌بندی و تنظیم مطالب، موفق عمل کرده، اما در تحلیل و تدقیق آیات و مباحث مرتبط، متضمن کاستی‌هایی است. به عنوان نمونه در بخش عبادتگاه در اسلام (قرآن)، فقط به مسجد و مسجد الحرام و چند آیه مرتبط اکتفا شده است؛ در صورتی که کلیواژه‌ها و اصطلاحات بسیاری در قرآن مرتبط با موضوع عبادتگاه و اماکن مقدس یافت می‌شود. این اشکال نسبت به بخش‌های عبادتگاه در عهد قدیم، عهد جدید و اوستا نیز صادق است.

یکی از موارد تمایز اثر حاضر با کتاب مذکور این است که اصل کار و محتوای اصلی در اثر حاضر، بر پایه آیات قرآن و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) شکل گرفته و به مناسبت، از دیگر ادیان، تنها در آنجا که قرآن و روایات سخن گفته، سخن رفته است. افزون بر سه کتاب فوق، چهار مقاله زیر نیز تا حدودی با موضوع اثر حاضر همپوشانی دارند:

- نیایشگاه در عهد قدیم، عهد جدید و قرآن، عباس اشرفی، مجله سراج منیر، شماره دوم، بهار ۱۳۹۰، صص ۸۵ - ۱۱۸. این مقاله از جهت ارتباط با موضوع پژوهش حاضر شایسته توجه است. نویسنده با روش تطبیقی در پی پاسخ به پرسش «چگونگی نیایشگاه در کتب مقدس عهد قدیم، عهد جدید و قرآن» می‌باشد. با این توضیح که مؤلف از مکان‌های عبادت در سه کتاب مقدس (خیمه عبادت و کنیسه در یهودیت، کنیسه و کلیسا در مسیحیت و مسجد در اسلام) و چگونگی آنها سخن می‌گوید. همچنین مقررات وضع شده برای ورود به عبادتگاه‌ها که مورد تأکید کتب مقدس است نیز مورد بررسی قرار گرفته است.

- هنجارهای مرتبط با مکان‌ها و زمان‌های مقدس در سه کتاب مقدس، مهدی محسنیان راد و ناصر باهنر، مجله الهیات تطبیقی، سال دوم، شماره پنج، بهار و تابستان ۱۳۹۰، صص ۳۵ - ۷۲. این مقاله بخشی از کتابی است با عنوان «هنجارها در سه کتاب مقدس تورات، انجیل و قرآن» که توسط انتشارات دانشگاه ادیان و مذاهب به چاپ رسیده است. نویسنده در این مقاله به بررسی هنجارهای مرتبط با مکان‌ها و زمان‌ها در سه کتاب مقدس آسمانی یعنی تورات، انجیل و قرآن می‌پردازد. فصل دوازدهم کتاب به «بایدها و نبایدهای ما و مکان‌های مقدس» اختصاص دارد. در این فصل ۲۹۵ گزاره باید و نباید از ۱۰۳۹۶ گزاره استخراجی از سه کتاب مقدس، (۲۸ درصد) مربوط به بایدها و نبایدهای ما و مکان‌های مقدس شمرده شده و به سه قسم تقسیم شده است: بایدها و نبایدها درباره ما و خانه خدا؛ بایدها و نبایدها در رابطه ما و مسجد، کلیسا و کنیسه؛ بایدها و نبایدها در رابطه ما و اشیاء و سایر اماکن مقدس.

- نگاهی به آیات فقهی معابد اهل کتاب، مرتضی رحیمی، مجله پژوهشنامه تفسیر قرآن، دوره دوم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۴، صص ۶۹۵ - ۷۱۶. در این مقاله، تنها آیات فقهی در باب معابد اهل کتاب مورد بحث قرار گرفته است. نویسنده اظهار داشته که چون در تفاسیر و منابع فقهی درباره «آیات الاحکام معابد اهل کتاب» سخن به میان آمده، تلاش کرده تا در این مقاله تحقیق مستقلی پیرامون این آیات انجام دهد.

- عبادتگاه‌های اهل کتاب در آینه فقه امامیه، مرتضی رحیمی و مهدی حمیدی، مجله ادیان و عرفان، سال چهل و نهم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۵، صص ۶۷ - ۸۷. در این مقاله که تا حدی از نظر موضوع به مقاله قبلی شباهت دارد، مؤلفان به بررسی برخی از احکام فقهی مربوط به عبادتگاه‌های اهل کتاب از منظر فقهای امامیه پرداخته‌اند. در این نگاشته تنها از منظر فقه امامیه به موضوع پرداخته شده است.

هر چهار مقاله از جهاتی که ذیلاً به آن‌ها اشاره می‌شود می‌تواند متفاوت از اثر حاضر

باشد:

- از آنجا که این نوشته‌ها در قالب «مقاله» است، فرصتی برای تحلیل و بررسی بیشتر یا مقایسه میان پرستشگاه‌ها فراهم نیست. نویسنده مقاله تنها می‌تواند به جنبه‌ای از جوانب موضوع مورد بحث بپردازد، همانگونه که مقاله

سوم و چهارم صرفاً به جنبه فقهی معابد و احکام مرتبط با آن در اسلام پرداخته است؛ ضمن اینکه بسیاری از مطالب در دو مقاله تکرار شده است.

- مقاله اول مرتبطترین مقاله از نظر موضوع با پژوهش حاضر است اما به جهاتی، مؤلف به تحلیل آیات مرتبط نپرداخته است. به عنوان نمونه، مؤلف در ذیل بسیاری از آیات از جمله آیه ۴۰ سورة حج، آیه ۳۷ سورة آل عمران و آیه اول سورة اسراء، تنها به ذکر آیه و به اندازه یک سطر توضیح در باب آن اکتفا نموده است.

- در مقاله دوم، هدف مؤلف، دستیابی به آمار و ارقام هنجارهای مرتبط با زمان و مکان و بررسی و مقایسه وسیع «بایدها و نبایدها» در سه کتاب مقدس است که این کار را با جمع‌آوری و تنظیم هنجارها در دسته‌های گوناگون انجام داده است. این مقاله از آن جهت که تنها به گردآوری مقررات مربوط به هر یک از مکان‌های مقدس در سه کتاب مقدس پرداخته، قابل توجه است. اما تحلیل و ارزیابی مفصل قوانین و مقررات هر سه دین و نگاه قرآن و دو کتاب مقدس دیگر به پرستشگاه‌های ادیان، نکته‌ای است که در مقاله مذکور به آن پرداخته نشده است.

ساختار صوری اثر

کتاب با هدف بیان موضوعات و مسائلی که در قرآن کریم و کلام اهل بیت (علیهم‌السلام) درباره پرستشگاه‌های ادیان آسمانی آمده، از چهار فصل کلی و زیرعنوان‌ها و مقدمه‌ای در بیان مساله، اهمیت و ضرورت، فرضیه‌ها و پیشینه پژوهش به شرح زیر تشکیل شده است:

فصل نخست با عنوان معناشناسی تاریخی و توصیفی، به مفهوم‌شناسی شانزده اصطلاح مرتبط با پرستشگاه‌ها و در نهایت تعریف کاربردی از پرستشگاه پرداخته است. در معناشناسی تاریخی، به ماده و ریشه اصلی واژه، توجه شده و در معناشناسی توصیفی، جایگاه معنایی آن کلمه در قرآن مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. در این فصل، دیدگاه لغویان و زبان‌شناسان، مفسران و محققان قرآنی در باب خاستگاه واژگان به کاررفته برای پرستشگاه‌های مذکور در قرآن، بررسی شده است.

فصل دوم به پیشینه و نحوه شکل‌گیری پرستشگاه‌ها در ادیان آسمانی نام‌برده در قرآن و روایات اهل بیت (علیهم‌السلام) اختصاص دارد. این فصل در پاسخ به سؤال «پرستشگاه‌های ادیانی که در قرآن ذکر شده‌اند چگونه و در چه شرایطی شکل گرفته‌اند؟» تنظیم شده است. در فصل مذکور، ضمن بهره‌بردن از آیات و روایات، بیشترین تمرکز بر روی منابع تاریخی

است تا زمینه را برای شناخت سیر شکل‌گیری و تکامل پرستشگاه‌ها در ادیان مورد نظر فراهم کند.

فصل سوم با موضوع پرستشگاه‌های ادیان آسمانی از منظر قرآن و اهل بیت علیهم‌السلام که بخش اصلی پژوهش حاضر را تشکیل داده، مشتمل بر پنج بخش اصلی و عناوین فرعی است. در این فصل، با استناد به منابع قرآنی و روایی متعدّد و با رعایت امانت در نقل آراء و نظرات محققان، به جنبه‌های گوناگون موضوع پرستشگاه از دیدگاه قرآن و روایات پرداخته می‌شود. در عنوان نخست «پرستشگاه در ادیان آسمانی»، به شکلی عام در مورد این اماکن سخن رفته است. در عنوان دوم که اختصاص به «پرستشگاه در اسلام» دارد، با استفاده از آیات متعدّد به فضیلت مساجد، انواع مسجد و نمونه‌هایی از مساجد بافضیلت و نکوهش‌شده، اعمال و احکام مسجد در اسلام و موضوعاتی دیگر پرداخته شده است. در بخش بعدی نیز به ترتیب، موضوعات «پرستشگاه‌های ادیانی گوناگون در قبال یکدیگر»، «بقاع متبرکه و حکم عبادتگاه قراردادن آنها» و در پایان، «کارکردها و نقش‌های پرستشگاه» مورد تبیین و تحقیق قرار گرفته است.

فصل پایانی کتاب به نتیجه‌گیری و پیشنهادهای اختصاص دارد. در این فصل که به منزله خاتمه پژوهش است، جمع‌بندی مفصل و جامعی از یافته‌ها، با توجّه به آنچه امروزه در مورد نقش و کارکرد پرستشگاه‌ها در جامعه مؤمنان و متدینان ادیان آسمانی وجود دارد، صورت می‌گیرد. همچنین مختصری از کاستی‌ها و مشکلات این اماکن مقدّس الهی که سبب شده این اماکن، از نقش اصلی خود دور شوند، سخن رفته و در این زمینه پیشنهادهایی - تا حدودی - کاربردی ارائه می‌شود. بیشتر این پیشنهادهای الهام‌گرفته از آیات قرآن و سخنان معصومان علیهم‌السلام است.

در این اثر به بیش از ۲۶۰ منبع عربی و فارسی استناد شده و مشخصات هر یک در کتابنامه در سه بخش کتب، مقالات و تارنماها ذکر شده است. در پایان کتاب، فهرستی از آیات قرآن که مشتمل بر مصطلحات مرتبط با پرستشگاه است (صومعه، بیع، صلوات، مسجد، البیت الحرام و ...) با عنوان پیوست‌ها و در قالب جدولی تنظیم شده که راهنمای خواننده برای مطالعه و مراجعه به متن آیات و انطباق اصطلاح مورد نظر با آیات است.

ساختار محتوایی اثر

روش تنظیم مطالب در این کتاب چنین است که نخست با دستیابی به کلیدواژه‌ها، آیات مرتبط با پرستشگاه‌های ادیان، جمع‌آوری شده و در ادامه با استفاده از فرهنگ‌های قرآنی و منابع زبان‌شناسی عالمان مسلمان و پژوهشگران غربی به معناشناسی و مفهوم‌یابی

مصطلحات پرستشگاه‌ها از «بیت» و «مسجد» به معنای عام گرفته تا «صوامع، بیع، صلوات و مساجد» پرداخته شده است. پس از آن، دیدگاه‌های مفسران و دانشمندان قرآن-پژوه در ذیل آیات، بررسی و هر یک از موضوعات مستخرج ذیل عناوین جداگانه دسته‌بندی شده‌اند. در فصول پسین نیز با استفاده از کتب مقدّس، هر یک از آداب، احکام و قوانین پرستشگاه‌ها به صورت جداگانه مورد بحث قرار گرفته و آنگاه مشترکات و افتراقات هر یک و امتیازهای آنها شمرده شده است. در ادامه برخی از عناوین و موضوعات اصلی کتاب، ذیل چند محور، معرفی و تبیین می‌شود.

۱. واژگان مرتبط با پرستشگاه در قرآن

آنچه از اسامی پرستشگاه‌های ادیان در قرآن یاد شده، مربوط به سه دین یهودیت، مسیحیت و اسلام است. مصطلحاتی که در قرآن برای این اماکن مقدّس به کار رفته عبارتند از صوامع (جمع صومعه)، بیع (جمع بیعة)، صلوات (جمع صلاة) و مساجد (جمع مسجد). اصطلاحات مزبور به لحاظ ریشه‌شناسی و مباحث مورفولوژی (صرف یا ساخت واژه)، از گذشته تا عصر حاضر مورد بررسی و تحقیق دانشمندان مسلمان، اعم از لغویان، زبان‌شناسان، قرآن‌پژوهان، مفسران و حتی مستشرقان قرار گرفته و حاصل این بررسی‌ها و کاوش‌ها بروز اختلاف نظرهایی در خاستگاه و اشتقاق و در نتیجه معنای آنهاست. برخی نظیر آرتور جفری، همه این اسامی چهارگانه را از واژگان دخیل و غیر عربی دانسته‌اند که از زبان‌های دیگر از جمله سریانی یا عبری (صلوات)، سریانی یا فارسی (بیعة)، یمنی (صوامع) و آرامی (مسجد) به قرآن و زبان آن راه یافته‌اند و معنای مورد نظر در قرآن را به دست داده‌اند.

بررسی و دقت در واژه‌شناسی اصطلاحات مرتبط با پرستشگاه، این مطلب را به اثبات می‌رساند که هر یک از عناوین به کار رفته برای اماکن مقدّس ادیان در قرآن، کاربردی دقیق دارند و به صورتی است که هماهنگی و همخوانی میان اسم با مسمی برقرار است. به عنوان نمونه، عنوان مسجد در اسلام و قرآن، با توجه به وجود رکن سجود در اعمال عبادی و معارف دینی انتخاب شده است. تعبیر صلوات نیز برای معابد یهود، از جهت برگزاری اصلی‌ترین اعمال دینی یعنی نماز در آن اماکن است. دو واژه بیعة و صومعه نیز بنا به ریشه و ساختار واژه با توجه به تاریخچه و سیر تاریخی آن، اغلب به بنای عبادتگاه مسیحی نظر دارد.

مجموع آیاتی که در آن از پرستشگاه‌ها و اماکن مقدّس ادیان و متعلقات آن سخن رفته، به بیش از هفتاد آیه می‌رسد که از این تعداد، پرستشگاه‌ها و اماکن مقدّس اسلام (مسجد و جز آن) بیشترین آیات را به خود اختصاص داده است. تنها بین ده تا پانزده درصد

این آیات، با واژگان بیع، صومعه، صلوات، قریه، محراب و جمع آن و «مسجد» به معنای عام، از پرستشگاه‌های ادیان آسمانی دیگر از جمله یهودیت و مسیحیت سخن به میان آمده که در مورد برخی از این آیات در میان مفسران، اتحاد نظر وجود ندارد.

تعبیرات و اصطلاحات گوناگونی در قرآن برای پرستشگاه‌های دین اسلام به کار رفته است که می‌توان به مسجد، بیت، حرم، مصلی و قریه اشاره کرد. سخن از مسجد الحرام و احکام آن، به عنوان اصلی‌ترین عبادتگاه و امّ المساجد مسلمانان و همچنین مناسک فریضه حج نیز از موضوعاتی است که بیشترین آیات را در این زمینه به خود اختصاص داده است.

۲. پیشینه شکل‌گیری پرستشگاه‌ها

از زمان‌های دور عبادت خالق در محلی که برگزیده خداوند باشد و مکانی که خداوند در آن تجلی کند، دغدغه انسان بوده است. نخستین گام یک امت آن است که با گردآوری اعضا خود در مکانی مناسب، به یکپارچگی برسد.

هر یک از پرستشگاه‌های ادیان مختلف، در شرایط مذهبی و تاریخی گوناگونی شکل گرفته‌اند. گرچه هر کدام از پرستشگاه‌ها در آغاز شکل‌گیری، تقریباً هدف مشترک و واحدی داشته‌اند، اما پیشینه شکل‌گیری این اماکن مقدس، بیانگر سیر تاریخی متفاوت آنها از یکدیگر است. کنیسه در یهودیت، پس از گذر از مرحله خیمه عبادت و معبد سلیمان شکل گرفت و کلیسا نیز با الهام‌گیری از کنیسه‌های یهودی و در مسیر همان نظام کنیسه به وجود آمد.

در اسلام، مسجد ابتدا توسط پیامبر اکرم ﷺ بنا شد و به مرور زمان تکامل یافت. ساخت مکان مقدس برای عبادت خداوند در اسلام، بر خلاف ادیان دیگر، از همان آغاز تولد اسلام در برنامه‌های متعالی اسلام قرار داشت. به گزارش منابع تاریخی، اولین اقدام پیامبر ﷺ برای ارائه آموزه‌های الهی، ساخت مسجد در شهر مدینه بود. بنای مسجد، نخستین ساختمان اسلامی است که به دستور ایشان در مدینه ایجاد شد.

۳. پرستشگاه‌های ادیان آسمانی در قرآن

مسجد در اسلام، کنیسه در یهودیت و کلیسا در مسیحیت، از جهات مختلف دارای شباهت‌ها (مثل لزوم تعظیم و بزرگداشت) و تفاوت‌هایی در احکام و آداب هستند. همان‌طور که در اسلام تأکید بر عبادت‌های دسته‌جمعی و نماز جماعت در اماکن مذهبی نظیر مساجد است، در یهودیت نیز اگرچه می‌توان در خانه و به صورت فرادا نماز خواند اما در نوشته‌های ربّیان، همواره بر اهمیت عبادت‌های عمومی و دسته‌جمعی در کنیسه تأکید شده است.

راز تقدّس مکان‌های مقدّس در ادیان ابراهیمی (یهود، مسیحیت و اسلام)، تجلّی و حضور خداوند (یهوه، اقانیم سه‌گانه تثلیث و الله) در آن اماکن است. در قرآن کریم، ضمن یادکرد از مکان‌های مقدّس در اسلام و شرایع پیشین، از رعایت آداب و هنجارهای خاص در این اماکن سخن به میان آمده است. طبق بیان قرآن، خانه کعبه، نخستین و کهن‌ترین خانه‌ای است که برای عبادت توده مردم بنا شده و در عهد عتیق نیز از هیکل سلیمان به عنوان مهم‌ترین مکان مقدّس یاد شده است.

۱/۳. اوّلین و کهن‌ترین پرستشگاه

در بیان قرآن، نخستین خانه‌ای که برای عبادت مردم بنا شده و مایه هدایت و برکت جهانیان است، خانه کعبه می‌باشد:

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَ هُدًى
لِّلْعَالَمِينَ.^۹

قرآن کریم از کعبه به عنوان نخستین و باسابقه‌ترین خانه عبودیت و پرستش یاد می‌کند و طبق صریح آیات قرآن، کعبه نخستین مرکز جهانی برای عبادت توده مردم است و هیچ مرکزی پیش از آن، مرکز نیایش و پرستش پروردگار نبوده است.

امروزه نیز کعبه برای مسلمانان همچون اورشلیم برای یهودیان، جنبه مرکزیت عالم را دارد. این ویژگی با وجوب روی نمودن مسلمانان به سوی کعبه به هنگام گزاردن نماز و ادای مناسک حج، حفظ شده است. مکه به عنوان مهد ایمان نوین، موقف نمادین حشر در روز رستاخیز گردیده و شاید این نمادگرایی از آیه «وَ كَذَلِكَ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لِتُنْذِرَ أُمَّ الْقُرَىٰ وَمَنْ حَوْلَهَا وَ تُنْذِرَ يَوْمَ الْجُمُعِ لَا رَيْبَ فِيهِ»^{۱۰} نشأت گرفته باشد.

۲/۳. فضیلت و بزرگداشت پرستشگاه

در متون مقدّس ادیان آسمانی به کرات از فضیلت و بزرگداشت اماکن مقدّس دینی یاد شده است به گونه‌ای که خود خداوند حفظ و صیانت آن را بر عهده گرفته است:

وَ لَوْ لَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُم بِبَعْضٍ لَّهَدَمْتُ صَوَامِعَ وَ بِيَعٌ
وَ صَلَوَاتٌ وَ مَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا.^{۱۱}

۹. آل عمران، ۹۶.

۱۰. شوری، ۷.

۱۱. حج، ۴۰.

در آیه ۳۶ سوره مبارک نور نیز خداوند خود رخصت داده که قدر و منزلت این اماکن رفعت یابد:

فِي بُيُوتٍ أُذِنَ لِلَّهِ أَنْ تَرْفَعَ وَيُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ.

نمونه حفاظت خداوند از این اماکن معظم، جلوگیری از ویرانی خانه کعبه توسط لشگر کفر و سپاه ابرهه بود که در سوره ۱۰۵ قرآن کریم یعنی سوره فیل به این واقعه اشاره شده است.

در چند آیه از قرآن کریم، خداوند اماکن مقدس را به خود نسبت داده که این امر حاکی از ضرورت تعظیم و بزرگداشت این اماکن است:

وَعَهْدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهَّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ.^{۱۲}

و نیز آیه:

وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَن لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهَّرَ بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ.^{۱۳}

تعبیر «بیتک المحرم» نیز به صراحت به احترام قائل شدن برای این اماکن اشاره دارد:

رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بُوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ.^{۱۴}

آیه شریف «وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا»^{۱۵} مساجد را مختص خداوند دانسته است.

۳/۳. خدمت‌گزاری پرستشگاه

خدمت‌گزاری به اماکن مقدس مذهبی، عملی پسندیده به شمار می‌رود و در همه ادیان به آن سفارش شده است. خداوند در چند آیه از نقش متولیان دین در آبادانی یا ویرانی

۱۲. بقره، ۱۲۵.

۱۳. حج، ۳۶.

۱۴. ابراهیم، ۳۷.

۱۵. جن، ۱۸.

مساجد سخن گفته^{۱۶} که خود، حاکی از وظایف خطیر این گروه است. طبق بیان قرآن و روایات، متولیان باید تمام توان خود را جهت احیای این اماکن مقدّس به کار گیرند. در بخش‌هایی از «سفر لاویان» در عهد قدیم نیز بنا به اهمّیت این قشر از متدینان، به تفصیل از ویژگی‌های کاهنان و وظایف ایشان در اجرای مراسم مذهبی یاد شده است. در قرآن کریم برای آبادکنندگان و خدمت‌گزاران به اماکن مقدّس مذهبی، شرایط و خصوصیات شمرده شده است:

إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنِ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ
وَأَتَى الزَّكَاةَ وَلَمْ يَحْشَ إِلَّا لِلَّهِ.^{۱۷}

در آیه ۳۴ سوره مبارک انفال نیز خدمتگزاران و متولیان خانه‌های خداوند تنها پرهیزگاران هستند و کسانی که مردم را از زیارت مسجد الحرام منع کرده و تنها خودشان را اولیا و مالک کعبه می‌دانستند، مستحق عذاب معرفی شده‌اند:

وَمَا لَهُمْ آلَا يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يَصُدُّونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
وَمَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَائُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا
يَعْلَمُونَ.

در عهد قدیم نیز به موضوع خدمت‌گزاری پرستشگاه اشاره شده و برای خدمت‌گزاری و خادمان عبادتگاه نیز شرایطی در نظر گرفته شده است.^{۱۸} در لاویان آمده است: کسانی که مرا خدمت می‌کنند باید حرمت قدّوسیت مرا نگه دارند تا تمام قوم مرا احترام کنند.^{۱۹} همچنین در سفر حزقیال آمده:

کاهنان از قبیله لاوی تنها باید خانه خدا را خدمت کنند. کاهنان باید فرق میان چیزهای مقدّس و غیر مقدّس، پاک و ناپاک را به قوم خود تعلیم دهند.^{۲۰}

در «سفر اعداد» نیز آمده:

۱۶. بقره، ۱۱۳ - انفال، ۳۴؛ توبه، ۱۷ - ۱۹.

۱۷. توبه، ۱۸.

۱۸. کتاب خروج، فصل ۲۸، آیه ۴۳؛ کتاب اعداد، فصل ۸، آیه ۲۲.

۱۹. کتاب لاویان، فصل ۱۰، آیه ۳.

۲۰. کتاب حزقیال، فصل ۴۴، آیه ۲۳.

وظیفهٔ لاوی‌ها انجام امور خیمهٔ عبادت و جابه‌جایی آن

است ایشان باید در جوار خیمهٔ عبادت زندگی کنند.^{۲۱}

در قرآن کریم از اشخاصی به عنوان خادمان خانهٔ خدا یاد شده است. حضرت ابراهیم علیه السلام به عنوان بانی خانهٔ خدا و فرزند ایشان حضرت اسماعیل علیه السلام در آیهٔ مبارک ۱۲۵ سورهٔ بقره، مسؤول پاکسازی و تطهیر خانهٔ خدا معرفی شده‌اند:

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ
مُصَلًّى وَعَهْدِنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهَّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ.

شخص دیگری که از او به عنوان خدمت‌گزار و متولی خانهٔ خدا نام برده می‌شود، حضرت مریم علیها السلام است. طبق بیان قرآن، مادر جناب مریم، ایشان را در شکم خود نذر خدمت به خانهٔ خداوند (مسجد الاقصی) کرد. آیهٔ ۳۷ سورهٔ آل عمران نشان می‌دهد که خداوند نذر مادر مریم را پذیرفت و بر خلاف پندار بنی اسرائیل اجازه داد که خدمت‌گزار بیت المقدس و پرستشگر خدا در آنجا باشد. واژهٔ «محرراً» در آیهٔ ۳۵ سورهٔ مبارک آل عمران به خدمت‌گزاری آن حضرت در خانهٔ خدا و مسجد الاقصی اشاره دارد:

إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَدَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي.

۴/۳. اَمْنِیت پرستشگاه

یکی از موضوعاتی که همواره در طول تاریخ اماکن دینی مورد عنایت متدبّنان بوده، مسألهٔ اَمْنِیت این اماکن دینی و بیوت الله است. بدیهی است که قرار گرفتن در اماکن دینی به ویژه مسجد، حسی از یگانگی، هویت و اَمْنِیت و در «درون بودن وجودی» را برای مسلمانان و به تعبیری هر انسان مؤمنی فراهم می‌سازد. اَمْنِیت یکی از خواصی است که برای «حرم تشریع شده و هیچ جای دیگر دنیا چنین حکمی برایش تشریع نشده است. مکان‌های مقدّس عموماً جایگاه تحصّن و پناه‌جویی هستند؛ بدین معنا که توقیف یا قتل مجرمان در این اماکن ممنوع است. محوطهٔ مقدّس مکّه بر حسب سنت پیش از اسلام، محلّ تحصّن و پناه‌جویی بود. قرآن کریم هنگامی که می‌فرماید کعبه را برای مردم مکانی امن قرار داده است، احتمالاً به همین ویژگی اشاره دارد.

۲۱. کتاب اعداد، فصل ۱، آیه ۵۰.

در قرآن کریم، مکه به عنوان محلّ کعبه، حرم امن الهی و بلد امین نامیده شده است؛
در آیه ۵۷ سوره مبارک قصص آمده:

أَوْ لَمْ نُمَكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجِبِي إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِزْقًا
مِّنْ لَّدُنَّا وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ.

همچنین در آیه ۶۷ سوره عنکبوت به امنیّت حرم اشاره شده است:
أَوْ لَمْ يَرَوْا أَنَّا جَعَلْنَا حَرَمًا آمِنًا وَيُتَخَطَّفُ النَّاسُ مِنْ حَوْلِهِمْ.

در آیه ۳۵ سوره ابراهیم به امنیّت شهر مکه پرداخته شده است:
وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا الْبَلَدَ آمِنًا.

همچنین آیه سوم سوره تین می‌فرماید:
وَهَذَا الْبَلَدِ الْأَمِينِ.

در آیه اخیر کلمه «امین» به معنای «آمین» بوده و آمین معنای نسبت را افاده می‌کند و
در نتیجه به معنای «ذی الامن - دارای امنیّت» است.

بر اساس آیات ۹۶ و ۹۷ سوره آل عمران: «إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا
وَهُدًى لِلْعَالَمِينَ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَ عَلَى النَّاسِ حُجُّ
الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ» کعبه به عنوان نخستین
محلّ عبادت، تنها خانه امن روی زمین است. خداوند خود، حافظ کعبه بوده و دشمنان
بداندیش آن را به عذابی سخت وعده داده است:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ
بِظُلْمٍ نُّذِقْهُ مِنْ عَذَابِ الْإِيمِ.^{۲۲}

آیه ۴۰ سوره حج به روشنی از امنیّت اماکن دینی سخن گفته و تصریح می‌کند که اگر
خداوند، مؤمنان و معابد ایشان را از شرّ دشمنان حفظ نمی‌کرد، اماکن دینی ویران می‌شدند
و امنیّت آنها به خطر می‌افتاد:

وَلَوْ لَا دَفَعَ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضُهُمْ بَعْضٍ لَّهُدِّمَتْ صَوَامِعُ وَبُيُوتٌ
وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ
يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ.

۴. پرستشگاه در اسلام

گاهی واژهٔ مسجد برای عموم پرستشگاه‌ها از جمله معابد اهل کتاب به کار می‌رود. اما این واژه، عنوانی خاص برای عبادتگاه‌های مسلمانان است. سجدۀ تنها در عبادتگاه‌های مسلمانان صورت می‌گیرد و یکی از حکمت‌های نامگذاری مسجد، همین است. فضیلت‌های بی‌شماری در قرآن کریم و روایات پیامبر ﷺ و اهل بیت علیهم‌السلام برای پرستشگاه‌های اسلامی بیان شده است. در قرآن کریم و بسیاری از روایات، با تعبیر «بیتی» و «بیوتی»، مساجد به خداوند نسبت داده شده و از این خانه به عنوان ملک خاص خداوند یاد شده است از جمله:

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنَا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَوَعَدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهَّرَا بَيْتِي لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ.^{۲۳}

۱/۴. انواع مسجد

در قرآن کریم از دو نوع مسجد یاد شده است. نخست مسجدهایی که بر پایهٔ پرهیزگاری و ایجاد وحدت میان مسلمانان بنا شده و دوم مساجدی که بر پایهٔ نفاق و برای تفرقه میان مردم شکل گرفته است. مسجد ضرار، عنوانی برای دستهٔ اخیر است. این تقسیم‌بندی مساجد به دو دسته، در آیات ۱۰۷ و ۱۰۸ سورهٔ مبارک توبه بیان شده است:

وَالَّذِينَ اتَّخَذُوا مَسْجِدًا ضِرَارًا وَكُفْرًا وَتَفْرِيقًا بَيْنَ الْمُؤْمِنِينَ وَإِرْصَادًا لِّمَن حَارَبَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ مِن قَبْلُ وَلِيَحْلِفُنَّ إِنْ أَرَدْنَا إِلَّا الْحُسْنَىٰ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ لَا تَقُمْ فِيهِ أَبَدًا لَّمَسْجِدٌ أُسِّسَ عَلَىٰ التَّقْوَىٰ مِن أَوَّلِ يَوْمٍ أَحَقُّ أَنْ تَقُومَ فِيهِ فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُطَهَّرِينَ.

با فضیلت‌ترین و برترین اماکن دینی مسلمانان عبارت است از مسجد الحرام، مسجد النبی، مسجد الاقصی، مسجد قبا، مسجد کوفه و برخی مساجد دیگر. در مقابل، مساجدی در سرزمین‌های اسلامی ساخته شده‌اند که همواره مورد لعن خداوند و معصومان علیهم‌السلام بوده‌اند، چراکه هدف از بنای آنها تفرقه‌افکنی میان مسلمانان بوده است. مسجدی که با توصیف قرآن کریم به مسجد ضرار معروف شد، از جملهٔ مساجد نکوهش شده است. در روایات معصومان علیهم‌السلام نیز از مساجد دیگری یاد شده است.

۲/۴. آبادکنندگان مساجد

خداوند سبحان ترمیم، بازسازی، نوسازی و هرگونه عمران و آبادانی مساجد را بر عهده مردان خاص الهی قرار داده و آن را توفیقی برای آنان شمرده است. تولیت و سرپرستی مساجد که بر اساس اخلاص و طهارت پایه‌گذاری شده، حق الله است نه حق الناس. از این رو خداوند، خود، آن را بر عهده مردان باتقوا و مسؤولان پرهیزگار قرار داده است. در آیه مبارک «وَمَا لَهُمْ آلَا يُعَذِّبَهُمُ اللَّهُ وَهُمْ يُصَدِّدُونَ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ مَا كَانُوا أَوْلِيَاءَهُ إِنْ أَوْلِيَاؤُهُ إِلَّا الْمُتَّقُونَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ»^{۲۴} از «تقوا» به عنوان شرط اساسی تولیت حرم یاد شده است. مراد از این وصف، تقوای جامع است که تقوای عبادی و دعایی تنها بخشی از آن است.

در آیه ۱۷ و ۱۸ سوره توبه ضمن بیان این مطلب که مشرکان حق آبادکردن مساجد را ندارند، شرایط و اوصافی برای آبادکنندگان مساجد ذکر شده است که عبارت است از: ایمان به خداوند، اعتقاد به روز قیامت، برپاداشتن نماز، پرداختن زکات و خشیت از خداوند.

مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَى أَنْفُسِهِم بِالْكَفْرِ أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ وَفِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ
إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَ أَقَامَ الصَّلَاةَ وَ
آتَى الزَّكَاةَ وَ لَمْ يَحْشَ إِلَّا اللَّهَ فَعَسَى أُولَئِكَ أَنْ يَكُونُوا مِنَ
الْمُهْتَدِينَ.

یکی از مناصب مرتبط با کعبه، مسؤولیت عمران و آبادانی مسجد الحرام است که به همراه منصب سقایت، در قرآن مجید از آن یاد شده است. طبق آیه ۱۹ سوره توبه، پذیرش اعمال از سوی خداوند تنها در گرو ایمان راستین به خداوند، مبدأ و معاد و نیز جهاد در راه خداست:

أَجَعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَ عِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ
وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ جَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَ اللَّهُ لَا
يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ.

یعنی منصب عمارت و سقایت، تنها با وجود شرایط یادشده، پذیرفته می‌شود و گرنه این دو منصب اگر در برابر ایمان و جهاد قرار گیرد، ارزشی ندارد.

۳/۴. ویران‌کنندگان مساجد

در تاریخ بارها گزارش شده است که عبادتگاه‌ها و اماکن عبادی بر اثر جریان‌ات و وقایع اجتماعی و سیاسی ویران شده‌اند. گاهی تخریب و ویرانی این عبادتگاه‌ها به فرمان خداوند بوده است، نظیر مسجد ضرار در مدینه که پیغمبر ﷺ امتثال امر نموده و اقدام به تخریب این مسجد نمودند. گاهی در تاریخ دیده می‌شود که مشرکان و حاکمان جور، تخریب معابد را در دستور کار خود قرار داده بودند و نقشه ویرانی و حمله به این اماکن را کشیده و مانع ورود مؤمنان به این اماکن مقدس می‌شدند. تخریب بیت المقدس در سه مرحله، نمونه روشنی از این وقایع است.

موضوع ویرانی معابد و منع ورود مؤمنان به این اماکن مقدّس، مسأله‌ای مهم است به گونه‌ای که قرآن کریم آیه‌ای را به آن اختصاص داده است:

الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ وَ
لَوْ لَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهْجَمَتِ صَوَامِعُ وَبِيعَ وَ
صَلَوَاتُ وَ مَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَ لَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ
يَنْصُرُهُ إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ.^{۲۵}

۴/۴. بازدارندگان از مساجد

موضوع بازداشتن و منع از مساجد در قرآن کریم به دو معنای متفاوت از یکدیگر به کار رفته است: یکی منع از ذکر خدا در مساجد و اماکن دینی است که در آیه «وَ مَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ»^{۲۶} به آن اشاره شده و دوم، به معنای بازداشتن مسلمانان از ورود به مسجد الحرام برای انجام اعمال حج و زیارت خانه خداست. در چند آیه، از جمله آیات ۲۱۷ سوره بقره، ۳۴ انفال، ۲۵ حج و ۲۵ فتح به این معنای اخیر اشاره شده است. به عنوان نمونه در آیه ۲۱۷ سوره مبارک بقره آمده:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَ صَدُّ
عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَ كُفْرٌ بِهِ وَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَ إِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ
أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ.

۲۵. حج، ۴۰.

۲۶. بقره، ۱۱۴.

آیه ۲۵ سوره مبارک حج نیز می‌فرماید:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ
الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءً الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَنْ يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ
بِظُلْمٍ نُدَقُهُ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ.

این آیه مزاحمت و جلوگیری کافران از ورود مؤمنان به مسجد الحرام را ذکر می‌کند و تهدید آنها را نقل می‌کند. مراد از جلوگیری مؤمنان از ادای عبادات، مناسک در کعبه است و لازمه این جلوگیری آن بود که نگذارند مؤمنی از خارج، وارد شهر مکه شود.

۵/۴. اعمال و احکام مساجد

آنچه درباره اماکن دینی، توسط مؤمنان به مرحله اجرا در می‌آید و جزو مسائل نظری و بیان فضایل و از این قبیل نیست، اعمال و احکامی است که شارع آنها را وضع کرده و مؤمنان را به انجام آن سفارش نموده است. در یک تقسیم کلی، اعمال و احکام مساجد دو دسته است: اول اعمالی که مورد پسند خداوند است و مسلمانان موظف به انجام آن هستند و بدین منظور برای ایشان پاداشی در نظر گرفته شده است؛ دوم اعمالی که ناپسند است و آیات و روایات، انجام‌دهنده آن را انذار داده‌اند. هر یک از این اعمال، خود از جهت الزامی یا غیر الزامی بودن نیز قابل تقسیم‌بندی است. آنچه در مساجد از آن نهی شده است، در مواردی به اشخاص و نحوه برخورد ایشان با این اماکن مذهبی ارتباط پیدا می‌کند و در مواردی به ساختمان و بنای مسجد.

یکم. اعمال و احکام پسندیده در مساجد

در قرآن کریم و روایات اسلامی، به احکام و آداب پرستشگاه‌ها اشاره شده است. در این میان، احکام و اعمالی وجود دارند که از امور پسندیده به شمار می‌روند و شایسته است مسلمانان به آنها اهتمام نشان دهند و در عمل خود را ملزم به انجام آنها بدانند. مهم‌ترین این اعمال که مرتبط با شخص واردشونده به مسجد و یا مرتبط با بنای مسجد است عبارتند از:

به قبله رو نمودن، ذکر و دعا خواندن، قرآن خواندن، نماز خواندن، اعتکاف، سلام کردن، پاکیزه نگه داشتن، واری کفش‌ها، با پای راست وارد شدن، ذکر هنگام ورود به مسجد، آراستن و زینت کردن، خدمت کردن، روشن کردن، خوشبو کردن، ازدواج و عقد در مسجد، وقف کردن، تعلیم و تعلم و ترویج دین.

دوم. اعمال و احکام ناپسند در مساجد (منهیات مسجد)

گروهی دیگر از اعمال و امور، در شریعت اسلامی مورد نهی قرار گرفته است که در این بخش از آن با عنوان «اعمال و احکام ناپسند در مساجد» یاد می‌شود. ترک برخی از این اعمال، از سوی شارع الزامی اعلام شده و برخی از آنها تنها از امور ناپسندی هستند که شایسته است مسلمانان از انجام آنها در مساجد خودداری کنند. این اعمال که هم مرتبط با شخص واردشونده به مسجد و هم مرتبط با بنای مسجد است عبارتند از:

محور قرار دادن غیر خداوند متعال در مسجد، ورود غیر خداپرستان (مشرکان)، ورود افراد مست و غیر طاهر، همخوابگی، خوابیدن، خرید و فروش، بلند کردن صدا، بردن کودک، ناپاک و دیوانه، ورود یهود و نصاری، با عجله خاج شدن، سخن گفتن از دنیا، غیبت کردن، خارج نمودن سنگریزه‌ها از مساجد، کشف عورت، قصه گفتن، ورود بدون طهارت، نجس ساختن، آب دهان انداختن، خواندن اشعار ناپسند، شمشیر از نیام کشیدن (جنگ و دفاع در مسجد الحرام)، اجرای حدود، ورود کسی که خوراکی بدبو خورده، گذرگاه کردن مسجد، جست و جوی گم‌شده (مگر اینکه در مسجد گم شده باشد)، گنجره‌سازی و بلند ساختن بنای مسجد، استفاده از نمادهای غیر اسلامی، آذین‌بندی بیش از حد، تصویرگری.

۵. پرستشگاه‌های ادیان و مکاتب گوناگون در نزاع با یکدیگر

با اینکه اماکن دینی ادیان آسمانی در اصل یک هدف را دنبال می‌کنند و آن، ذکر و اعتلای نام خداوند است و نیز احترام نسبت به آنها لازم است، اما گاهی در طول تاریخ ملاحظه می‌شود که پیروان ادیان و مذاهب مختلف بر سر اماکن مقدّس نزاع می‌کنند. به طور کلی در نزاع و درگیری بر سر اماکن مقدّس دو حالت متصور است: گاهی یک طرف مورد منازعه شرک است و طرف دیگر، ادیان الهی و دوم، هر دو طرف مورد منازعه پیرو ادیان الهی هستند. یک نمونه از نزاع بر سر پرستشگاه‌ها در حالت نخست، نزاع اسلام و شرک بر سر کعبه مشرفه در سال هشتم هجری است که در پایان، با فتح کعبه به نفع اسلام پایان یافت. نزاع ادیان مختلف از گذشته‌های دور درباره قدس (اورشلیم) و حرم آن که مهم‌ترین آنها، نزاع مسیحیان با مسلمانان در زمان جنگ‌های صلیبی است، نمونه‌ای روشن از حالت دوم است. همین‌طور نزاع مسلمانان با یهودیان که از دیرباز تا امروز نیز به شدّت ادامه دارد.

حکم تبدیل پرستشگاه‌ها به یکدیگر

یکی از مسائلی که نمایانگر نحوه ارتباط و برخورد ادیان با پرستشگاه‌های یکدیگر است، تبدیل عبادتگاه و معبد یک دین به معبد دین دیگر است. این کار به گزارش منابع

تاریخی، در گذشته، رواج داشت. تبدیل معبد توحیدی کعبه به بتخانه در عصر جاهلیت و تبدیل مجدّد آن به معبد توحیدی در سال هشتم هجری، نمونه‌ای از تبدیل معابد است. تبدیل هیکل سلیمان در قدس شریف (بنا به ادعای یهودیان) و آتشکده‌های ایران به مسجد و همچنین تبدیل کلیسای شام و قسطنطنیه (استانبول) به مسجد، مانند جامع اموی در دمشق و مسجد ایاصوفیه در استانبول، از موارد برجسته تبدیل معابد ادیان دیگر به مساجد اسلامی است.

۶. حمایت از اماکن عبادی در قرآن و اسناد حقوق بین الملل

از نظر قرآن، پرستشگاه‌ها و معابدی که به جهت عبادت خداوند ساخته شده‌اند، همگی محترم هستند و از هرگونه تعرض به آنها و ممانعت از ورود عبادت‌کنندگان، منع شده است. گرچه در آموزه‌های اسلامی یعنی قرآن و روایات معصومان علیهم‌السلام، در پاره‌ای از احکام، بین مسجد و عبادتگاه‌های اهل کتاب تفاوت مشاهده می‌شود، اما در بسیاری از موارد، اسلام، معابد را به دیده مساجد می‌نگرد و خود را در قبال آنها مسؤول می‌داند. از نظر اسلام، وجود معابد در سرزمین‌های اسلامی جایز است و عبادت و نمازخواندن در آنها نیز مجاز شمرده شده است و این به معنای حفظ و حمایت از این اماکن دینی از نگاه اسلام است.

اسلام به اعتقاد اهل کتاب درباره معابد و عبادتگاهشان احترام می‌گذارد و قرآن کریم با نام‌بردن از اماکن عبادی ادیان توحیدی، مصونیت و ممنوعیت تعرض به این اماکن را ابلاغ کرده و سنت و عمل پیامبر صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلم نیز از عدم تعرض به این اماکن حکایت دارد. از نظر اسلام، معابد اهل کتاب به دلیل ذکر و یاد خدا از شعائر هستند و تعرض به آنها مجاز نیست.

رویکرد حمایتی اسلام از اماکن عبادی، ضمن اینکه سبب استمرار حیات اقلیت‌های مذهبی و بقای عبادتگاه‌های آنان در سرزمین‌های اسلامی شده است، تا حدودی از بروز دشمنی و فتنه‌افکنی‌ها بین مذاهب و ادیان الهی جلوگیری می‌کند. این مساله می‌تواند زمینه‌های همبستگی و تقریب میان مذاهب و ادیان توحیدی را تقویت کند و طبق سخن قرآن، مؤمنان را به «كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ»^{۳۷} رهنمون سازد.

۷. بازسازی قبور انبیا و اولیا و عبادت در آنها

مسجدساختن و عبادت در جوار قبور اولیا و انبیای الهی، محور برخی از مطالعات معاصر قرار گرفته است. بنا به باور مسلمانان در طول تاریخ اسلام، احترام و تعظیم بزرگان و شخصیت‌های دینی و مذهبی از شعائر الهی به شمار می‌رود:

وَمَنْ يُعَظِّمْ شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ^{۲۸}

یکی از مصادیق احترام و بزرگداشت بزرگانی که از جانب خداوند متعال به امری منتصب شده‌اند، ساخت بنا و بارگاه بر مزار آنان و عبادت در آن اماکن است تا بدین وسیله ضمن گرامیداشت و یاد آنها در ذهن، فرمان خداوند نیز به مرحله اجرا درآید.

مسلمانان حقیقی بر آنند که آثار و نشانه‌های دین و رهبران اسلام حفظ شوند و با تأسیس و بنای مسجد در جوار قبور اولیا و بزرگان، زائران اولیای خدا، پیش از زیارت یا بعد از آن، فرایض عبادی خود را در همان مکان انجام دهند. بدیهی است که پرستش خداوند و گزاردن نماز در آن اماکن، از فضیلت زیادتر و دعا از احتمال استجابت بیشتری برخوردار است. قطعاً دعا و نماز در این مکان‌ها، با توجه به شرافت محل، مورد توجه خداوند خواهد بود.

طبق برخی آیات و با استناد به بعضی روایات، ساخت مسجد بر مزار بزرگان دین و انبیای الهی و عبادت و نمازخواندن در جوار مزار ایشان، امری پسندیده و سزاوار است و هیچگونه منع شرعی ندارد. مسجدگزیدن و عبادتگاه گرفتن این قبور، از سنت‌های الهی است. شیعیان و پیروان واقعی پیامبر ﷺ، با تمسک به کتاب الله و سنت رسول الله ﷺ و عترت ایشان ، همواره در جهت تکریم و احترام انبیا و اولیای الهی، گام برداشته و بازسازی قبور ایشان و بندگی خدای سبحان در نزد آنان را بزرگترین و باارزش‌ترین عمل عبادی می‌دانند.

۸. کارکردهای پرستشگاه‌ها در ادیان آسمانی

بررسی و تحلیل کارکردهای عبادتگاه‌ها در جامعه دینی مؤمنان، از مسائل مهم در مطالعات مرتبط با پرستشگاه‌های ادیان است که تا حدودی در شکل‌دهی، تقویت و پویایی فرهنگ دینی نقش دارد. اصلی‌ترین فلسفه وجودی پرستشگاه‌ها، عبادت و نیایش خدای سبحان است. برگزاری مناسک و مراسم عبادی و دینی از نخستین کارکردهایی است که در پرستشگاه‌ها مورد انتظار است اما در طول تاریخ ادیان، کارکردهای متعدد دیگری از

جمله کارکرد علمی، فرهنگی، اجتماعی، نظامی، سیاسی و اقتصادی نیز در پرستشگاه‌ها وجود داشته است که جایگاه مهم این اماکن را در عرصه‌های گوناگون حیات مؤمنان به تصویر می‌کشد.

برای مساجد کارکردهای مشهودی در حوزه‌های مختلف جامعه اسلامی مطرح شده است. این نقش‌ها که از صدر اسلام تاکنون از مساجد مشاهده شده است، هرگز با معابد دیگر ادیان، نظیر یهود، مسیحیت و زرتشت قابل مقایسه نبوده است.

نتیجه

از دیرباز، احترام و بزرگداشت پرستشگاه و اماکن مقدّس مذهبی به عنوان جایگاه تجلّی انوار الهی، از مهم‌ترین اعتقادات و وظایف اصلی هر فرد متدین به شمار می‌رفت. افزون بر این یکی از مسائلی که امروزه مایه وحدت و یکپارچگی و نمایانگر همدلی میان مسلمانان و حتّی ادیان دیگر شده، حفظ و آبادانی اماکن و مراکز عبادی و دینی، به عنوان بخش مهمّی از هویت فرهنگی و تاریخی ملت‌هاست که تقریباً در همه ادیان آسمانی به این گزاره سفارش شده است.

کتاب پرستشگاه‌های ادیان آسمانی در قرآن و حدیث، با هدف مطالعه تطبیقی و بررسی و تحلیل این پرستشگاه‌ها و مقایسه برخی مسائل آنها به نگارش درآمده است. کتاب مزبور تلاش کرده تا با بهره‌گیری از قرآن و روایات اهل بیت علیهم‌السلام، به عنوان منبع و مرجع اصلی استنباط احکام الهی موضوع پرستشگاه‌های ادیان را بررسی و تحلیل کند. در این کتاب ضمن واژه‌شناسی و مفهوم‌شناسی اصطلاحات مرتبط، به توصیف پرستشگاه و بیان وجوه اشتراک و افتراق این اماکن دینی در آداب و مناسک عبادی، کارکردها و نقش‌های گوناگون و احکام و قوانین مربوط به آن پرداخته و در ذیل بسیاری از مباحث، دیدگاه‌های مطروحه در این موضوع را مقایسه کرده و نتیجه‌گیری نموده است.

از آن‌جا که محدوده پژوهش این کتاب، ادیان آسمانی بوده و در قرآن کریم از معابد ادیان توحیدی دیگر نیز یاد شده است، نگارنده در برخی موارد به کتب این ادیان (یهودیت و مسیحیت) مراجعه کرده تا با ملاحظه تفاوت‌ها و شباهت‌ها، بتواند به شناختی بهتر دست پیدا کند. قرآن کریم، با یادکرد مثبت از پرستشگاه‌های ادیان ابراهیمی، هرگونه تعرّض به این اماکن و منع ورود عبادت‌کنندگان را ممنوع شمرده و حمایت از اماکن عبادی ادیان را در دستور کار خود قرار داده است. علاوه بر این، طبق برخی آیات و با استناد به بعضی روایات، ساختن مسجد بر مزار بزرگان دین و انبیای الهی و عبادت و نمازخواندن در جوار مزار ایشان امری پسندیده به شمار رفته و در طول تاریخ اسلام، این نوع از احترام و

بزرگداشت بزرگان و شخصیت‌های دینی و مذهبی از شعائر الهی به حساب آمده است. مسأله مسجد و محل عبادت قراردادن حرم‌های معصومان (علیهم‌السلام)، قبور انبیا و اولیا و بقاع و آرامگاه‌های بزرگان دین ذیل همین موضوع مورد مطالعه و تبیین قرار گرفته است. موضوع مهمی که امروزه در امر پرستشگاه‌ها بایسته و شایسته تحقیق علمی است، مسأله حمایت از اماکن عبادی است که در حقوق بین الملل بشردوستانه، ذیل عنوان «اموال فرهنگی و تاریخی» لحاظ شده است. نوع حمایت از اماکن عبادی، تدابیر و تضمین‌های ناظر بر حمایت از این اماکن و تعهدات دولت‌ها و اشخاص در این قلمرو نیز در اسناد بین المللی حقوق بشردوستانه منظور شده است.

کتاب‌نامه

۱. قرآن کریم.
۲. آشنایی با ادیان بزرگ، حسین توفیقی، تهران، نشر سمت، چهاردهم، ۱۳۹۰ ش.
۳. باورها و آیین‌های یهود، آلن آنترمن، ترجمه حمید رضا فرزین. قم، دانشگاه ادیان و مذاهب، سوم، ۱۳۹۳ ش.
۴. پرستشگاه‌های ادیان آسمانی در قرآن و حدیث، فرزین حبیب‌زاده، تهران، نشر جهاد دانشگاهی واحد علامه طباطبائی، ۱۴۰۰ ش.
۵. تفسیر نمونه، ناصر مکارم شیرازی، دار الکتب الاسلامیه، دهم، ۱۳۷۱ ش.
۶. حکم بازسازی قبور انبیا و اولیا و عبادت در آنها، مرتضی عسکری، ترجمه محمد جواد کرمی، مجمع علمی اسلامی، اول، ۱۳۷۷ ش.
۷. روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، ابو الفتح حسین بن علی رازی، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی، اول، ۱۴۰۸ ق.
۸. صهباي حج، عبد الله جوادى آملی، قم، نشر اسراء، ۱۳۹۶ ش.
۹. عبادات در ادیان توحیدی، عباس اشرفی، تهران، انتشارات ترن، اول، ۱۳۹۵ ش.
۱۰. قرآن شناخت (مباحثی در فرهنگ و فرهنگ‌آفرینی قرآن)، بهاء الدین خرّمشاهی، تهران، نشر ناهید، ششم، ۱۳۸۷ ش.
۱۱. قرآن و کتاب مقدس درون‌مایه‌های مشترک، دنیز ماسون، ترجمه فاطمه سادات تهامی، تهران، دفتر پژوهش و نشر سهروردی، ۱۳۸۵ ش.
۱۲. کتاب مقدس (عهدین)، ترجمه تفسیری انجمن کتاب مقدس.
۱۳. مجمع البیان فی تفسیر القرآن، فضل بن حسن طبرسی، تحقیق فضل الله یزدی طباطبائی و هاشم رسولی محلاتی، تهران، انتشارات ناصر خسرو، سوم، ۱۳۷۲ ش.
۱۴. المیزان فی تفسیر القرآن، محمد حسین طباطبائی، بیروت، مؤسسه الاعلمی، دوم، ۱۳۹۰ ش.
۱۵. نهج البلاغه، تحقیق صبحی صالح، قم، انتشارات هجرت، اول، ۱۴۱۴ ق.

۱۶. واژه‌های دخیل در قرآن مجید، آرتور جفری، تهران، انتشارات توس، دوم، ۱۳۸۶ش.
۱۷. مقاله حمایت از اماکن عبادی در مخاصمات مسلحانه از دیدگاه اسلام و حقوق بین‌الملل، غلامعلی قاسمی، مجله پژوهش تطبیقی حقوق اسلام و غرب، ش ۲، ۱۳۹۳ش.
۱۸. مقاله عبادتگاه‌های اهل کتاب در آینه فقه امامیه، مرتضی رحیمی و مهدی حمیدی، مجله ادیان و عرفان، سال چهل و نهم، ش ۱، ۱۳۹۵ش.
۱۹. مقاله نگاهی به آیات فقهی معابد اهل کتاب، مرتضی رحیمی، مجله پژوهشنامه تفسیر قرآن، دوره ۲، ش ۴، ۱۳۹۴ش.
۲۰. مقاله نیایشگاه در عهد قدیم عهد جدید و قرآن، عباس اشرفی، مجله سراج منیر، سال اول، ش ۲، ۱۳۹۰ش.
۲۱. مقاله هنجارهای مرتبط با مکان‌ها و زمان‌های مقدس در سه کتاب مقدس، مهدی محسنیان‌راد و ناصر باهنر، مجله الهیات تطبیقی، سال دوم، ش ۵، بهار و تابستان ۱۳۹۰ش.